

Lietuvių ir tautinių mažumų europinio identiteto paieškos

Irena Šutinienė

SOCIALINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS, LIETUVA

SANTRAUKA. Europinis identitetas – ideologiškai svarbus reiškinys, bet kol kas nėra aiškūs jo formavimosi mechanizmai. Analizuojama kokybinio empirinio tyrimo „Tautinių mažumų savijauta integruojantis į ES“ medžiaga ir apžvelgiami galimi europinio identiteto kūrimo ištekliai individo lygmenyje. Remtasi M.Kohlho europinio identiteto lygmenų samprata ir daugiau dėmesio skirta kultūrinei europinio identiteto dimensijai (A.D.Smith), teikiančiai daugiausia simbolinių išteklių formuojant pastovesnį ir platesnius gyventojų sluoksnius apimančią identitetą. Ši dimensija, kaip ir visa „Europos idėja“, tik inteligentijos atstovams atrodo esanti reikšminga, o daugumai būdingos su eurointegracija siejamos viltys grindžia teigiamą nuostatą ES atžvilgiu, nors teikia mažiau galimybių formuoti patvaresniam identitetui. Žmonių požiūriuose yra ir galimo identiteto konflikto ženklų, susijusių tiek su „kitokių europiečių“ savijauta, tiek su kai kuriomis nacionalizmo doktrinomis. Tautinių mažumų europiniam identitetui gali daryti įtaką jų, kaip mažumų, savijautos bruožai: tautinių identitetų problemiškas, siekimas išvengti mažumų statuso ir panašiai.

Raktažodžiai: EUROPINIS IDENTITETAS, TAUTINĖS MAŽUMOS, INTEGRACIJA.

Europinis identitetas, nors eurointegracijos kontekste yra siektinas ideologinis projektas, yra prieštaringas ir problemiškas, keliantis daug diskusijų darinys. Šiame diskurse daug abejonių, kritikos, interpretacijų įvairovės ir vargu ar bus prieita prie vieningo sutarimo dėl jo kūrimo galimybių, būdų, reikalingumo. Europinį identitetą – priklausomybės Europai, kaip tam tikrai bendrijai, jausmą, kaip ir kitų „įsivaizduojamų bendruomenių“ atveju, formuoja kolektyvinė vaizduotė. Šio identiteto kuriamas bendrumas remiasi Europos Sąjungos, kaip politinės bendrijos, bendros ateities projektais. Todėl daugelis tyrinėtojų mano, kad europinio identiteto pagrindas turėtų būti ponacionalinė pilietybė (Delanty 2002: 218-219). Europinės pilietybės turinys apibrėžiamas nevienodai. Apibendrinant daugelį tyrimų nurodomos kelios dimensijos – asmens vertės, mažumų ir daugumos atstovavimo demokratiniam valdyme, kultūrinio pluralizmo, socialinių (socialinių teisių, solidarumo, bendruomeniškumo), ekologinių, egalitarizmo vertybių (Taljūnaitė 2004: 19–20). Lieka neaišku, kaip toks identitetas galėtų ir turėtų formuotis. Šis neaiškumas siejamas visų pirma su įvairialype dabartinės Europos įvairove ir vienijančio emocinio šio identiteto pagrindo stoka: pasak Delanty, „geografinis darinys, vadinamas Europa, pernelyg didelis ir abstraktus, kad būtų prasmingai suvoktas. Šios problemos esmė – kad tai neturi emocinės vertės“ (Delanty 2002: 180).

Kai kurių tyrinėtojų nuomone, pakankamas europinio identiteto pagrindas yra minėtos europinio pilietiškumo normos ir vertybės „nuo fundamentalių teisių ir laisvių iki specifiskai europinio visuomenės modelio“ (Stutzmann 2001: 6). Daugelis abejoja, ar geopolitiniu pagrindu įmanoma sukurti bent kiek pastovesnį ir platesnius gyventojų sluoksnius siejantį kolektyvinį identitetą; tam esą būtina emocijų bendrumą kurianti kultūrinė dimensija, t.y. „politiniam vienijimuisi turėtų padėti gilus kultūrinis žemyno identitetas“ (Smith 1999: 247). Nepaisant tautų ir kultūrų įvairovės, vis dėlto nemažai randama specifinių europietišumą apibrėžiančių reiškinių (romėnų teisės, politinės demokratijos, judėjiskai-krikščioniškos etikos, racionalizmo, romantizmo, empirizmo ir panašių tradicijų), apibrėžiamų kaip iš dalies bendras europinis paveldas, nors Europos tautos ir valstybės su juo susijusios nevienodai. Šio europinio paveldo įtraukimas į kolektyvinę vaizduotę tiek per institucinius europinio identiteto lygmenis, tiek per populiarius tautinius naratyvus ir mitologijas, europiniam identitetui galėtų suteikti kultūrinę ir istorinę dimensiją (Smith 1999: 242-245).

Europinis identitetas reiškiasi ir yra kuriamas įvairiais lygmenimis. Pirmojo, politinio lygmens, propaguojamo eurointegracijos politikų ir formuluojamo ES dokumentuose, identitetas pirmiausiai suprantamas kaip *Bendrijos* politinis identitetas, pasireiškiantis politinė jos nepriklausomybe ir „valstybingumo“ santykiais su nepriklausančiomis jai šalimis. Europos identitetas analogiškai suvokiamas kaip Bendrijos nepriklausomybė, skirtingumas (Kohli 2000: 120). Ant rasis šio identiteto raiškos ir formulavimo lygmuo dažnai yra vadinamas „Europos idėja“ – kas yra Europa, kokia ji turėtų būti, kaip tai formuluojama įvairių intelektualų ir politikų grupių tekstuose ir tarpusavio diskursuose (Kohli 2000: 120). Šiame lygmenyje labai svarbu kultūrinė dimensija: „Europos idėja iš esmės yra kultūrinė idėja, pagrįsta geopolitiniu dariniu“ (Delanty 2002: 214). Trečiuoju europinio identiteto raiškos ir konstravimo lygmeniu „mes judame nuo kultūrinės reikšmių sistemos rašytiniuose tekstuose prie kultūrinių praktikų, per kurias šios reikšmės yra kuriamos ir įtvirtinamos“ (Kohli 2000: 121). Tai daugybė praktikų, dažniausiai įgyvendinamų pagal tautinių identitetų kūrimo pavyzdžius: paminklus, šventes, muziejus, vėliavas, himnus, ritualus ir panašiai. Ketvirtasis lygmuo reiškiasi tuo, kaip europinį identitetą patiria ir išreiškia individualūs piliečiai (Kohli 2000: 122). Individo lygmenyje europinis identitetas yra vienas iš daugelio tarpusavyje susijusių identitetų (sutampančių, konkuruojančių, vienas kitą silpninančių ar stiprinančių); dažniausiai jie susiję nekonfliktiškai, koncentrinio rato principu (Smith 1999: 229).

Šiame straipsnyje, remiantis empirinio kokybinio tyrimo¹ medžiaga, aptiriamas minėtas ketvirtasis europinio identiteto raiškos lygmuo – jo patirtis ir

¹ Empirinis kokybinis tyrimas „Tautinių mažumų savijauta integruojantis į ES“ atliktas 2003 metais Socialinių tyrimų instituto mokslo darbuotojų (vadovė dr. N.Kasatkina). Tirti įvairių tautinių grupių ir socialinių pozicijų (profesijų, išsimokslinimo, amžiaus) atstovų požiūriai į ES ir Europą. Pusiaus struktūruotais giluminiais interviu apklausti 32 respondentai.

raiška individo lygmeniu. Dažnai pabrėžiamas šio lygmens atotrūkis nuo kitų, institucionalių ar „idėjos“ lygmenų. Tai įvardijama kaip institucinių tikslų ir žmonių įsitikinimų neatitikimas (Lowenthal 2000: 314), „distancija tarp Europos vienybės politiniame ir kultūriniame lygmenyje ir skirtingų tautinių identitetų, suvokimų, interesų realybės“ (Smith 1999: 244). Net labai aktyvi europinio identiteto raiška instituciniuose lygmenyse nesukuria kolektyvinės priklausomybės jausmo, kol jų turinio nesuvokė ir nepripažino individualūs „Europos piliečiai“. Kuriant tvirtesnį platesnių visuomenės sluoksnių solidarumo ir priklausomybės jausmą, svarbų vaidmenį vaidina minėtoji kultūrinė dimensija – kituose identiteto raiškos sluoksniuose išreikštas europinis turinys individams turi tapti simboliine medžiaga „įsivaizduoti Europą“. Analizuojamuose interviu tekstuose ieškota atsakymų į klausimus: „Kokių galimo europinio identiteto ženklų yra įvairių socialinių ir tautinių grupių atstovų požiūriuose į Europą ir Europos Sąjungą (kuo žmonės galėtų ir linkę grįsti savo europinį identitetą)? Kaip skiriasi tautinių grupių europinio identiteto arba galimų jo simbolių išteklių artikuliacijos?“

Europinio identiteto ženklai žmonių požiūriuose į Europą ir Europos Sąjungą

Respondentų nuomonėse² vyrauja ir kartais sureikšminamas dvilypis, prieštaringas santykis, jungiantis ir identifikacijos, ir atskirties momentus – suvokimas „buvome ir esame europiečiai“ susijęs su savęs kaip, Č.Milošo žodžiais, „kitokių europiečių“ suvokimu. Požiūrį į Europą daugelis formuluoja kaip santykių *mes* ir *Europa*, Europą suvokdami kaip esančią daugiau ar mažiau išorėje, atskirtą nuo grupės, su kuria jie tapatinasi (šalies, tautinės grupės, regiono). Europinį identitetą išreiškiančios savijautos *Europa, kurioje esame ir mes*, požymių respondentų artikuliacijose mažai. Kitoniškumas visų pirma suvokiamas pažangos-atsilikimo ašyje. Europa ir Europos Sąjunga suvokiama kaip *stipresnė, pažangesnė, lyginant su maža, silpna, atsilikusia* Lietuva. Šalies mažumą, atsilikimą, periferiškumą galingesnių centrų akivaizdoje vienaip ar kitaip pabrėžia beveik visi respondentai:

„...taip ir mes galbūt galvojame, kad mes čia nulemiame orus, bet orai lemiami ten – Peterburge, Maskvoje, Berlyne, Paryžiuje“ (60 m. ūkininkas, lenkas).

„Mes ubagai lietuviai ir mes nereikalingi niekam, ir pas mus nieko nėra. Nei naftos, nieko, nieko praktiškai nėra. O į Europos Sąjungą verta stoti todėl, kad

² Minėtas tyrimas vyko prieš pat referendumą dėl stojimo į ES ir tuoj pat po jo, todėl „Europos“ diskursas tuo metu buvo aktualus ir daugumos respondentų europietiško artikuliacijose požiūriai į Europą sutapo su požiūriu į eurointegraciją.

<...> nėra kito kelio, arba į Europos Sąjungą, arba į Rusiją“ (56 m. verslininkas, rusas).

Nors daliai respondentų Europa svarbi kaip apsauga nuo „Rytų“ grėsmės, mažai jų ir Europos Sąjungą suvokia kaip grėsmę. Jie reflektuoja prieštarinę situaciją, kai „Vidurio Europa demoralizuojama kaip atsiliekanti ir nevisavertė, o jos istorinės ir kultūrinės vertybės, ypač puoselėtos iki Antrojo pasaulinio karo, nėra svarbios. <...> Vakarams jie reikalingi tokie, kaip yra vakariečiai, o tokie jie šiandien nėra“ (Vareikis 2002: 131). Šią jauseną E. Vareikis įvardija kaip *Vidurio europiečio frustraciją* (Vareikis 2002: 131). Respondentų nuomonėse atsispindi kelios tipiškos laikysenos „Vidurio europiečio frustracijos“ įveikimo atžvilgiu.

Populiariausia laikysena susijusi su euroentuziastiškomis nuostatomis ir gali būti įvardyta kaip strategija *pripažinti atsilikimą ir vyti*; ją išreiškia populiarios metaforos „spėti į traukinį“, „pajudėti į kelią“ ir pan. Vartojamos ir artimesnės žmonių kasdieniam gyvenimui (šeimos, giminės ir kt.) metaforos.

„Dėl ES – atėjo laikas pajudėti į kelią. Atėjo toks laikas ir negalima sustoti“ (62 m. mokyklos direktorius, lenkas).

„Europinėse sąlygose augimas Lietuvai bus mažiau skausmingas.<...> Čia kaip gimdymas su gydytoju arba be jo. Turėsime gydytoją, vyresnį brolių arba seserį, kaip pavadinsi, taip nepagadinsi. Jie stipresni už mus, taip yra“ (60 m. ūkininkas, lenkas).

Kiti „Vidurio europiečių frustracijos“ įveikimo būdai susiję su siekimu išvengti *silpnėsiojo, atsilikusiojo savivokos*: vieni to siekia neatsiribodami nuo ES, kiti siūlo užsidaryti ir taip ginti savo nepriklausomybę bei orumą. Pirmosios laikysenos atstovai skatina, įstojus į ES, apsibrėžti teigiamą, nepriklausomą nuo „kitų“ vertinimo Lietuvos identitetą ir priiimti atsakomybę už savo ateitį:

„... ką mes realiai galim padaryti, visų pirma ką mes galim patys padaryti. Be Europos Sąjungos, be, sakysim, Rusijos paramos. <...> O mes kur? Man labai trūksta va tos mūsų vietos. Tarp Europos Sąjungos ir Rusijos. <...> Man trūksta pagarbos tiesiog Lietuvos sau“ (32 m. doktorantė, rusė)

Kitas būdas – protestuojama prieš silpnėsiojo savimonę ir ją siūloma įveikti daugiau ar mažiau atsiribojant nuo ES. Tokios laikysenos šalininkų kur kas mažiau. Vienas iš siūlymų – nesitaikstyti su šalies vertinimu kaip atsilikusios ir ieškoti savito kelio:

„Lietuva stoja į ES iš bejėgiškumo. Todėl, kad silpna, o ne todėl, kad stipri. <...> Čia juk užkampis, pasak jų. Meno žvilgsniu Lietuva nėra provincija. Europoje ta provincija kartais dar nykesnė. <...> Aš nenoriu taikstyti su tuo, kad gyvenu silpnoje, atsilikusioje valstybėje. Jos piliečiams niekad nieko kito nelieka, tik spur-

dėti tarp dviejų blogybių. Nemanau, kad negali būti kitokių ryšių su valstybėmis formų. Pasaulis toks įvairus – o čia viso labo du variantai. Arba Rusija, arba ES. Ir viena, ir kita reiškia vėl netekti nepriklausomybės“ (43 m. dailininkė, lietuvė).

Kitu požiūriu, kurį išreiškia „gryninamojo“ nacionalizmo, atribojančio nuo „kitokių“, išpažinėjas, silpnesniojo statuso siekiama išvengti užsidarant nuo Europos Sąjungos:

„Aš manau, kad prieš stodami mes dar turėsime pergyventi ligą – nugalėti neįsivaertiškumo kompleksą. Jie mūsų negerbia“ (50 m. verslininkas, lietuvis).

Respondentų euroentuziazmas ir Europos, kaip pažangos idealo, pripažinimas gali būti stiprus europinio identiteto kūrimo motyvas, bet *kitokių europiečių* savivoka ir su tuo susijusios neigiamos emocijos gali apsunkinti teigiamą europinę identifikaciją.

Vienas iš stipresnių europinių identitetą kuriančių motyvų yra ribų, skiriančių nuo „ne Europos“, nubrėžimas; tokios ribos priklauso nuo europietiškamui teikiamo turinio ir dažniausiai nesutampa su geografinėmis. Tarp tokių motyvų – tradicinė Europos priešata „Rytams“, kuri respondentų nuomonėse reiškiamą dviem aspektais. Vienas iš jų – Europos, kaip „Vakarų“, simbolizuojančių alternatyvias totalitarinei praeičiai vertybes (laisvę, demokratiją ir pan.) mitas, išlikęs nuo totalitarizmo laikų. Kitas aspektas – Europa suvokiama kaip galios centras, galintis būti „Rytų“, t. y. buvusios Sovietų Sąjungos arba dabartinės Rusijos galios atsvara dabartyje. Net ekonominiai santykiai su „Rytais“ šiuo požiūriu suvokiami kaip nepatikimi:

„Ir su Rusija tartis čia yra neprognuojamas dalykas, partnerystė su Rusija, Baltarusija – išvis nėra apie ką kalbėt“ (34 m. miestelio seniūnas, lenkas).

Kitu standartiniu požiūriu „reikšmingas kitas“, nuo kurio atsiribojama, yra JAV: ES suvokiama kaip *alternatyvos ir pasipriešinimo JAV įtakai* galimybė. Kalbama tiek apie pasipriešinimą politinei, ekonominei, karinei Amerikos hegemonijai, tiek apie pasipriešinimą amerikietiškos masinės kultūros įtakai puoselėjant Europos kultūras. Nors europietiško ir amerikietiško ribos šiuolaikiniame pasaulyje neaiškios ir susipinančios (Lowenthal 2000: 315), šis požiūris taip pat teikia pagrindo tapatintis su Europa kaip visuma.

Kai „reikšmingas kitas“, kurio atžvilgiu brėžiamos europietiško ribos, yra trečiojo pasaulio šalys – respondentų suvokime galima pastebėti motyvų, kuriuos tyrinėtojai įvardija kaip Europos vienijimosi pavojus. Tai Europos rasinio ar kultūrinio išskirtinumo samprata:

„Didelis minusas tas, kad ten, Europoje, baltų žmonių jau nebematyti, ten kurdai, vietnamiečiai, indoneziečiai, kas tik nori. Kažkoks Babilonas“ (50 m. verslininkas, lietuvis).

Šis respondentas – euroskeptikas, savo pažiūras grindžiantis minėtąja „gryninamojo“ nacionalizmo samprata. Šios ideologijos perkėlimas (galbūt nesąmoningas) į Europos sampratą rodo, kad turi pagrindo klausimai: „Ar kultūrinės atskirties logika nėra įtraukiamą į europinio identiteto formavimą? Ar suvienytoji Europa nepadaugins kiekvieno Europos tautinio identiteto teigiamybių ir trūkumų, kadangi bus įtraukta į jų vaizdinius?“ (Smith 1999: 248). Yra ir daugiau tradicinės atskirtis, šį kartą Europos viduje, išreiškiančių motyvų – tai Europos, kaip katalikiškosios ir protestantiškosios religinės ir kultūrinės tradicijos regiono samprata; stačiatikybės paveldo regionas įvardijamas kaip pusiau europinis – eurazijinis:

„Eurazijinė kultūra greta mūsų – Baltarusija. Ji daro įtaką ir nuo jos irgi nereikia atsiriboti“ (64 m. mokyklos direktorius, lenkas).

Šis respondentas įvardija ir universalesnes europinį bendrumą kuriančias vertybes, pasisako už bendravimą, atvirumą, bet, galbūt ne visai sąmoningai, europietiško atributai priskiriami tik vakarietiškojai kultūrai. Jis pabrėžia savo ir Lietuvos europietiško primindamas ir geografinio centro argumentą, kuris Vidurio Europoje yra svarbus priklausomybės Europai ženklas (Vareikis 2002: 36):

„Jei esame geografinis centras, kodėl abejojame, eiti ar neiti.<...> Krikščionybė atnešė Europos kultūrą. Trys vertingiausi dalykai yra Europos kultūros pamatuose: graikų filosofija, romėnų teisė, krikščioniškosios vertybės. <...>Bendraudami mokomės“ (64 m. mokyklos direktorius, lenkas).

Respondentas pabrėžia savo šalies artimumą šioms tradicijoms ir europietiško. Tai rodo stiprų jo europinį identitetą. Kiti inteligentijos atstovai taip pat įvardija istorinį artimumą Europai. Respondentų minimos europinės politinės, kultūrinės, religinės, istorinės vertybės bei tradicijos kaip tik ir išreiškia minėtą kultūrinę europinio identiteto dimensiją, kuri gali formuoti bendrumo jausmą, bet ji aktuali tik inteligentijos atstovams.

Svarbi kultūrinės identiteto dimensijos dalis yra kultūrų bendrumai ir ryšiai. Jie irgi aktualesni inteligentijos atstovams. Europos kultūra laikoma Lietuvos kultūros pažangos kriterijumi. Pasak A. J. Greimo, „Europa lietuviui yra realus ir galingas mitas, ir bet kokios kalbos apie lietuvišką kultūrą be nuolatinės nuorodos į Europą yra bergždžios“ (Greimas 1991: 7).

Daugumos respondentų nuomonėse išreikštame europietiško vaizdinyje vyrauja Europos, kaip *ekonominės gerovės idealo*, suvokimas. Darbininkams, aptarnavimo sferos darbuotojams, smulkiems ir daliai stambių verslininkų dažniausiai tik ši „europietiško“ samprata ir aktuali; be kitų motyvų ji aktuali ir inteligentijai. Pastarieji Europos, kaip ekonominės pažangos tikslo ir galimybės, įvaizdį formuluoja abstrakčiau (kartais – rinkos ekonomikos, gerovės vals-

tybės terminais), o „ne inteligentai“ šį motyvą išdėsto pragmatiška kasdienio gyvenimo kalba, projektuodami į jį savo gyvenimo siekius ir rūpesčius (ekonominės gerovės, galimybės dirbti ir uždirbti, geresnių verslo sąlygų, laisvo darbo jėgos judėjimo ir pan.).

Tarp daugumos respondentų populiarius ir Europos, kaip „tvarkos“ *simbolio*, vaizdinys. Tvarka suvokiama kaip pavyzdinga institucijų veikla, mažas nusikalstamumas, socialinės garantijos, socialinis teisingumas, stabilumas, tad tarp europinių socialinių vertybių žmonėms visų pirma aktualios socialinių teisių vertybės. Kartais Europos Sąjunga traktuojama kaip globėjas, kuris „įves tvarką“ arba privers tai padaryti Lietuvos valdžią:

„... tikiuosi, kad ES ir NATO struktūros privers valdžią – „organus“ – tvarkyti šalies reikalus civilizuotai, sumažins korupcijos apraiškas, savivalę“ (47 m. mokytoja, lenkė).

Kitos aktualios beveik vien inteligentijos atstovams europinės vertybės – solidarumo, demokratinio mažumų ir daugumų atstovavimo, asmens laisvės, kultūrinio pluralizmo, taikos, egalitarizmo vertybės:

„Vienybėje jėga. Svarbu atvirumas kitiems. Jei užsidarysime ir ginsime savo savitumą – būsim egoistai. Kaip Sadamas, Kuba, Šiaurės Korėja“ (62 m. mokyklos direktorius, lenkas).

„...ir galų gale jausimės kaip toj Europoj; ten būdami jausimės kaip europiečiai, o ne taip, kaip buvom visiškai ištrinti, nebuvo Lietuvos. O dabar mes būsim lygūs tarp lygių“ (56 m. personalo skyriaus viršininkė, lietuvė).

Apžvelgtuose požiūriuose išryškėję motyvai leidžia manyti, kad instituciniais lygmenimis kuriamas europinis identitetas kol kas mažai aktualus platesniems gyventojų sluoksniams. Jų nuomonėse vyraujanti Europos, kaip ekonominės gerovės ir „tvarkos“ idealo, samprata ir su stojimu į ES siejamos pragmatiškos viltys grindžia teigiamą nuostata Europos atžvilgiu, bet menkai formuoja europinį identitetą, susijusį su bendro likimo ir bendros atsakomybės jausmu. Europa daugumai yra išorinė galia, su kuria siejamos ir viltys, ir tam tikros baimės. Daugiausia simbolinių išteklių, kuriais galima grįsti europinį identitetą, yra inteligentijos požiūriuose.

Tautinių grupių europietiško artikuliacijų ypatumai

Individo lygmenyje identitetai keičiami priklausomai nuo situacijos. Tarp daugybės individo identitetų kultūrinė ir politinė norma yra tapusi tautinė identifikacija, apimtimi ir galia stipresnė už kitas priklausomybes (Smith 1999: 229-

230). Tautinio ir europinio identiteto santykis kartais gali būti konfliktiškas, priklausomai nuo konkrečios nacionalizmo doktrinos (Smith 1999: 226). Tyrime užfiksuotose tautinių grupių europietiško artikuliacijose matoma ir ypatybių, atspindinčių jų tautinio ir europinio identiteto santykį.

Tiek lietuvių, tiek tautinių mažumų atstovams aktuali europinė kultūrinio pliuralizmo vertybė: „Europą“ daug respondentų laiko jo puoselėtoja, padedanti tautoms ir kultūroms išsaugoti savo identitetą, priešintis globalizacijos, kosmopolitizmo, „amerikietiško“ tendencijoms. Europos, kaip pavojaus tautos tapatybei, suvokimo, galinčio formuoti konfliktišką europinio ir tautinio identiteto santykį, pavyzdžių daugiau randame tarp lietuvių tautybės respondentų; dažniausiai jis būdingas minėtiems „gryninamojo“ nacionalizmo doktrinos atstovams euroskeptikams. Vienu svarbiausių tautinio identiteto požymių laikomas gimtosios kalbos mokėjimas ir vartojimas, o jo praradimą tiek lietuviams, tiek tautinių mažumų atstovams Europos integracijos procese rodo plintantis anglų kalbos vartojimas.

Tautinių mažumų atstovai su Europa ir eurointegracija sieja daugiau savo tautinio identiteto puoselėjimo vilčių ir išryškina daugiau palankių tautinėms kultūroms momentų negu lietuviai. Jie dažniau mini Europos, kaip kultūrų įvairovės puoselėtojos, vaizdinį ir su Europos Sąjunga sieja viltis pagerinti savo etninės grupės padėtį. Tiek rusų, tiek lenkų tautybės respondentai Europoje tikisi geresnių sąlygų mažumų kultūroms ir tapatybei, taip pat geresnio negu Lietuvoje savo problemų supratimo:

„Aš iš esmės manau, kad aš, kaip tautinės mažumos atstovė, turėsiu daugiau galimybių, aš manau, kad mano teisės bus ginamos geriau, nes Europoje mūsų konstitucijoje įtvirtintas žmonių lygybės nepriklausomai nuo tautybės, lyties principas realizuojamas praktikoje, pas mus tik deklaruojamas“ (28 m. doktorantė, rusė).

„Ten tautinės mažumos gauna gana didelę paramą iš Europos fondų. Todėl kiekviena vyriausybė yra suinteresuota daugiau išryškinti tų mažumų. <...> Pas mus, Lietuvoje, yra atvirksčiai. <...> Čia palyginti labai sunku“ (67 m. švietimo darbuotojas, lenkas).

Mažumų atstovų požiūriuose mažiau euroskeptiškumo, jie labiau pabrėžia globalizacijos, kosmopolitizmo tendencijų neišvengiamumą ir dauguma laiko jas priimtinomis:

„Man tai bendra pasaulinė tendencija, šalių jungimosi tendencija“ (28 m. vertėja, rusė).

„Trečią tūkstantmetį gyventi izoliuotai tokioje mažoje Europoje darosi neįmanoma. Technikos galimybės peržengė bet kokias sienas“ (47 m. mokytoja, lenkė).

Taip pat tik tarp tautinių mažumų atstovų yra teigiamai vertinančių galimą tautinio tapatumo praradimą dėl globalizacijos procesų; lietuvių tautybės respondentai šią galimą kosmopolitizaciją, kaip minėta, vertina kaip grėsmę:

„Mes esame kosmopolitai ir turime galvoti apie ateitį visi kartu“ (46 m. mokytoja, lenkė).

„Apskritai man kaip žmogui, kuris neturi tėvynės, nėra tokio jausmo, kad Lietuva, įstojusi į Europos Sąjungą, praranda suverenitetą“ (28 m. vertėja, rusė).

Šios ypatybės leidžia hipotetiškai manyti, kad individo lygmenyje mažumų atstovai linkę lengviau priimti europinį identitetą. M.Kohlis (2000: 132) atkreipia dėmesį į tai, kad europinis identitetas gali padėti spręsti neaiškios ar prieštaringos identifikacijos problemas: net stiprūs identitetai gali būti ginčijami kasdienybės interakcijose ir konfliktuose ir europinis identitetas tada gali tapti svarbesnis. Tokios situacijos labiau būdingos grupėms su problemiška teritorine identifikacija: paribių gyventojams, migrantams, diasporoms, kelių šalių piliečiams, mišrių šeimų nariams ir pan. (Kohli 2000: 131). Tad europinio identiteto svarba gali būti susijusi su tautinių ir teritorinių identitetų problemišku. Tai patvirtina ir cituotos rusų tautybės respondentės savęs identifikavimas kaip „neturinčios tėvynės“.

Be galimo identifikacijų problemiško įveikimo, didelį mažumų grupių pasitikėjimą eurointegracija ir galimą europinio identiteto svarbą galima aiškinti ir tuo, kad eurointegracija padeda sumažinti ar išvengti mažumos statuso lyginant su Lietuvos dauguma – lietuviais. Tautinių mažumų atstovai pabrėžia, kad Europos Sąjungoje visos Lietuvos tautinės grupės bus mažumos, tad, kitaip negu Lietuvoje, turės vienodą statusą. Ekonominio „centro“ dominavimo Lietuvoje tikimasi išvengti ir per ES regionų politiką bei regionų subsidijavimo mechanizmą. Dauguma respondentų būsima visų Lietuvos tautinių grupių padėtį suvokia kaip saugią, negresiančią tapatumo praradimu, kiti – kaip visoms tautinėms grupėms vienodą nutautėjimo grėsmę:

„Šiuolaikiniame pasaulyje ne tik Lietuva, bet ir visa Europa – maža valstybė. <...> Dėl kultūrinio savitumo – kiekviena tauta stengsis neprarasti savitumo, kiekvienas žmogus nenorės būti kaip visi“ (58 m. mokytoja, rusė).

„Mes būsime tokioje pačioje situacijoje: mes savo aplinkoj, o lietuviai – savo aplinkoj. <...> Išlaikyti savo kultūrą mes ir Europoj sugebėsime, jeigu norėsime“ (67 m. švietimo darbuotojas, lenkas).

Kai kurie lenkų tautybės respondentai savo grupės padėties pasikeitimą įstojus į Europos Sąjungą suvokia kaip daugumos statuso igijimą, jie tapatinasi su Lenkijos tautiečiais: vieno respondento žodžiais, „...tai jau ne mažuma bus, o dauguma“.

Lenkų tautybės respondentai įvardija ir daugiau teigiamų Europos integracijos aspektų: tai ryšių su Lenkija, kitomis kultūromis pagerėjimas. Lenkams svar-

bus jų europinio identiteto šaltinis gali būti jų tautinio identiteto ryšys su europine krikščioniškąja tradicija:

„Istoriškai bažnyčios buvo tapatumo šaltinis, ypač lenkams. Istorija bendra, reikia vieniems iš kitų perimti, kas gera“ (62 m. mokyklos direktorius, lenkas).

Ivardijant kitus Europos įvaizdžio skirtumus, lenkų ir lietuvių tautybės respondentams būdingesnis Europos ir ES, kaip alternatyvos Rusijai ir „Rytams“, suvokimas. Tai nesunkiai paaiškinama panašia istorine santykių su Rytų kaimynais patirtimi. Kai kuriems, ypač vyresnio amžiaus rusų tautybės respondentams Europa, priešingai, kartais turi neigiamų konotacijų. Ši „Vakarų“ baimė iš dalies gali būti Šaltojo karo palikimas. Kita vertus, tikėtina, kad kai kurių respondentų neigiamas Europos vertinimas susijęs su jų, kaip mažumų, savijauta. Kartais į Europos vaizdinį jie projektuoja savo socialinės adaptacijos naujoje situacijoje sunkumus, ir kitaip negu lenkai, įstojimą į ES suvokia kaip grėsmę ryšiams su Rusija. Tad kai kurie mažumų savijautos ypatumai gali kliudyti formuoti teigiamam europiniam identitetui.

Aptartieji tautinių grupių ir ypač mažumų požiūrių į Europą ypatumai rodo esant ryšį tarp jų savijautos ir besiformuojančio europinio identiteto. Tai teikia argumentų pritarti N. Kasatkinos ir T. Leončiko teiginiui, kad „parama „Europos reikalui“ turi simbolinę prasmę ir labiau yra susijusi su mažumos savijauta, o ne tik su sociodemografiniais bruožais, dabartine sėkme ar racionalių išskaičiavimu“ (Kasatkina, Leončikas 2003: 194).

Išvados

Respondentų nuomonėse vyraujantis Europos, kaip pažangos idealo, pripažinimas bei su stojimu į ES siejamos viltys grindžia teigiamą nuostatą Europos vienybės atžvilgiu, bet menkai formuoja europinį identitetą, susijusį su bendro likimo ir bendros atsakomybės jausmu. Šiuos identiteto aspektus formuojanti kultūrinė europinio identiteto dimensija, išreikšta elitų formuluojamoje „Europos idėjoje“, kol kas relevantiška tik inteligentijos atstovams; tik inteligentijai aktualios ir daugelis europinio pilietiškumo vertybių. Nemaža dalis „Europos idėjos“ ir kituose instituciniuose europinio identiteto formavimo bei raiškos lygmenyse reiškiamų vertybių, galinčių būti šio identiteto „statybinėmis medžiagomis“, kol kas mažai aktualios platesniems gyventojų sluoksniams ir individo lygmenyje mažai paremia jų europinio identiteto formavimąsi.

Respondentų požiūriuose į Europą yra motyvų, kurie gali lemti konfliktiškus europinio identiteto formavimosi momentus: teigiamą europinę identifikaciją gali apsunkinti *kitokių europiečių* savivoka ir su tuo susijusios neigiamos emocijos, taip pat atskirties, tautinio ir europinio identiteto priešstatos momentų yra kai kurias nacionalizmo doktrinas išpažįstančių individų nuomonėse.

Tautinių grupių europinio identiteto formavimasis iš dalies susijęs su jų savijauta, tautinių identitetų ypatumais. Tautinių grupių, ypač mažumų, europiniam identitetui labai svarbios europinės kultūrinio pliuralizmo vertybės. Europinis identitetas mažumų atstovams leidžia išvengti kai kurių su jų tautiniais identitetais susijusių neaiškumų bei prieštaravimų, taip pat mažumų statuso kečiamų įtampų ir problemų.

Turint galvoje, jog identitetų raiška individų lygmenyje yra veikiamą situacijos, galima manyti, kad individo lygmenyje šis identitetas formuosis kaip europinių institucijų veiklos pasekmė, visų pirma per institucinį europinės pilietybės įtvirtinimą, kai aktuali taps ne tik narystės Europos Sąjungoje teikiama nauđa bei teisės, bet ir su šia pilietybe siejamos atsakomybės.

LITERATŪRA

- Delanty, G. (2002) *Europos išradimas. Idėja, tapatumas, realybė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Greimas, A. J. (1991) „Šis tas apie kultūrą“. *Baltos lankos*. 1. P. 5–15.
- Kasatkina N., Leončikas T. (2003) *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
- Kohli, M. (2000) „The Battlegrounds of European Identity“. *European Societies*. 2 (2). P. 113–137.
- Lowenthal, D. (2000) „European Identity”: An Emerging Concept“. *Australian Journal of Politics and History*. 46 (2). P. 314–321.
- Smith, A. D. (1999) „National Identity and the Idea of European Unity“. In: Smith, A. D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press. P. 225–250.
- Stutzmann, A. (2001) „Europe’s fake Id“. *Foreign policy* Sept./Oct. Issue 126.
- Taljūnaitė, M. (2004) „Citizenship versus Nationality under European Integration“. In: *Etniškumo studijos 2004. Europos integracijos suvokimai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. P. 14–20.
- Vareikis, E. (2002) *Dinozaurėjanti Europa*. Vilnius: Strofa.

SEARCH FOR EUROPEAN IDENTITY BY LITHUANIANS AND ETHNIC MINORITIES

Irena Šutinienė

INSTITUTE FOR SOCIAL RESEARCH, LITHUANIA

SUMMARY. European identity formation is an institutionally supported project and political goal, but its experience at the level of the individual is still problematic. The article examines possible symbolic resources for European identity formation in Lithuanian ethnic groups. The empirical basis of the article is qualitative sociological research on the perception of European integration by Lithuanian ethnic minorities. The research was carried out by the Institute for Social Research in Lithuania in 2003. According to the results of the analysis, the cultural “idea” of Europe (the important re-

source of durable and resonant European identity) is relevant only for intellectual elites. The positive attitudes towards EU expressed by the respondents of other classes do not have many attributes for the construction of a European identity as a sense of belonging. The opinions of respondents reveal signs of possible identity conflicts: those conflicts may derive from peoples' definition of themselves as "different Europeans" and from particular nationalistic doctrines that they endorse. The development of a European identity among ethnic minorities may be related to how they experience their status as a minority (through the problems of national identification and through the aspirations to escape minority status).

Gauta 2004 metų rugsėjį
Įteikta spaudai 2004 metų gruodį